

A RÓMAI CASANATE-KÖNYVTÁR KORVIN-KÓDEXE.

SCHÖNHERR GYULÁTÓL.

(3 melléklettel és a szöveg között 7 hasonmással.)¹

I.

Róma történelmi kincseinek kimeríthetetlen voltáról beszélni jóformán közhelylyé vált azok részéről, a kik az örök város könyvtáraiban és archivumaiban kutatásokat végeztek, de hogy a kimeríthetetlen szó itt nem üres jelző, hogy az eddig felszínre hozott anyag gazdagsága mellett is még mindig a legnagyobb várakozással folytathatjuk a kutatást, arról a tervszerű buvárokodások eredményeinél nem kisebb mértékben tanuskodnak azok a meglepetések, a melyeket a véletlen tartogat fent a kutatók számára.

Gyakran előfordult, hogy a kik éveken át előre megállapított terv szerint buvárokoztak Róma tudományos gyűjteményeiben, kutatásaik legszebb eredményéért a váratlan szerencse kedvezésének tartoznak köszönettel.

Ilyen kedvező véletlen juttatta kezeim közé Róma egyik legnagyobb könyvtárának kiaknázásra váró kincsei közül azt a kéziratos emléket, a melyet ez alkalommal ismertetni szerencsés vagyok, s a mely nem csupán a Mátyás király könyvtárából fenmaradt kódexek számát, hanem a középkori magyar nyelvemlékeink sorozatát is új, eddig ismeretlen darabbal gyarapította.

A római történelmi kongresszus, mely a múlt év április havának első napjaiban a történetbuvároknak és a történelem barátainak százait gyűjté az örök város falai közé, a római állami gyűjtemények vezetőinek tanulságos kiállítások rendezésére szolgált alkalmul, s a körültekintő gond és figyelem, a mely e kiállítások anyagának kiválasztásánál érvényesült, lehetővé tette a kongresz-

¹ Felolvastatott a Magyar Tudományos Akadémia 1903 május 25-iki összes ülésén.

szus tagjainak, hogy úgyszólván minden fáradság nélkül ismerkedhessenek meg e gyűjtemények ritkaságaival.

E kiállítások között kiváló figyelemre tartott igényt a Biblioteca Casanatense kéziratának és ősnymtatványainak nevezetességeiből rendezett kiállítás, először nyújtva alkalmat a historikusoknak, hogy e könyvtár történelmi és irodalmi emlékeit összefüggő sorozatban tanulmányozhassák.

A Casanate-könyvtár, a XVIII. század második felében élt tudós Girolamo Casanate bibornoknak, a római szent egyház könyvtárnokának alapítása, a domokosrendiek kezéből, a kiknek vezetésére az alapító által bízott, kivéve és államosítva, terjedelemre és anyagának jelentőségére a második helyet foglalja el Róma állami könyvtárai között. Casanate 20,000 kötetnyi könyvet gyűjtött össze abból a célból, hogy nyilvános könyvtárat létesítsen és 1695 október 5-ikén kelt végrendeletével 160,000 scudit meghaladó alapítványt tett e cél megvalósítására, a domokosrendiek Rómában élő előjáróira bízva ez alapítvány kezelését és az abból létesítendő intézet ügyeinek igazgatását. Mikor 1700 márczius 2-án meghalt, már készen állott a domonkosok Santa Maria Sopra Minerva templomának sekrestyéje megett a könyvtár céljaira emelt épület és a fejedelmi vagyon jövedelmének okos felhasználása, lelkes és buzgó könyvtárnokok vezetése alatt, lehetővé tette, hogy a könyvtár Róma legjelentékenyebb nyilvános könyvtárai egyikévé fejlődjék. A XVIII. század végén, a francia uralom alatt, állami kezelésbe vétetve át, az eltörült szerzetesrendek könyvtáraival gyarapodott, de vagyonát elveszítette és mig azelőtt évenként 8000 scudit fordíthatott gyarapítására, mostantól ez összegnek alig egy tizedrészével kellett megelégednie. S Róma elfoglalása és az egyházi uralom végleges megszűnése után éveket vett igénybe a könyvtár vagyoni viszonyainak és szervezete kérdésének rendezése. 1886-ban végre visszanyerte vagyonát és autonóm szervezetét, s azóta mint Róma állami könyvtárainak sorában a második, szolgálja a tudományt és a közművelődést, naponként reggel 9 órától délután 3-ig állva a kutatók rendelkezésére.

Nyomtatványainak száma meghaladja a 200,000-et; kéziratgyűjteménye mintegy 5000 darabot foglal magában. A mult században átélt viszontagságok és vagyoni veszteségek megakasz-

tották a könyvtár anyaga rendszeres lajstromozásának munkáját; a könyvek nyomtatott jegyzékének kiadása, melyet Audiffredi alatt a XVIII. század második felében kezdtek meg, a munka közepén félbemaradt. Az újjászervezés óta a könyvtári személyzet idejének javarészét a nyomtatványok czédula-katalogusának elkészítése vette igénybe, nagyszámú kutatói a kéziratok tanulmányozásánál ma is arra a fogyatékos katalogusra vannak utalva, a melyet a könyvtár gondozóinak egyike, Agnini domonkosrendi szerzetes készített az 1750-es évek derekán, s melynek szövege a kéziratok tartalma s a szerzők megnevezésén kívül csupán a legáltalánosabb bibliografiai megjegyzésekre szorítkozik. 5000 kézirat tartalmáról tájékozódást szerezni, szűkszavú, hiányos katalogus segítsége mellett, nagyon nehéz, majdnem lehetetlen; valamennyi kéziratot egyenként, egymásután kell kezébe vennie a kutatónak, ha feladatát alaposan el akarja végezni, különösen ha e feladatok között elsőnek tekinti, a mi reánk, hazánk középkori kulturájának világgá szórt kincseit kereső magyarokra oly fontos, hogy e kéziratok tartalma mellett azok eredete és egykori birtokosai felől is tisztába jöjjön.

Igy magyarázható meg, hogy a magyar történelem buvárai közül évről évre számosan fordultak meg e könyvtárban és huzamosabb ideig végeztek kutatásokat annak kéziratai között, a nélkül, hogy sejtelemmel bírtak volna arról a meglepetésről, melyet e gyűjtemény középkori művelődéstörténetünk legfényesebb fejezetének, Mátyás király könyvtára történetének kutatói számára rejteget magában.

A sorsnak különös szeszélye, hogy ez a meglepetés az én számomra legyen fentartva, a ki bár a külföld igen sok könyvtárában és levéltárában eléggé otthonosan érzem magamat, ebben a könyvtárban soha sem végeztem a szó igazi értelmében kutatásokat. Előre kell bocsátanom, hogy ezuttal nem is szorosán vett könyvtári buvárlatok céljából mentem Rómába, hanem hogy a Magyar Nemzeti Múzeum képviselőjében részt vegyek a nemzetközi történelmi kongresszuson. Korábbi római tartózkodásaim alatt, 1890-ben és 1899-ben tanulmányaim a vatikáni gyűjteményeken kívül a Vittorio Emanuele-könyvtárba, a Barberini-könyvtárba és az állami levéltárba vezettek el. A Casanate-könyvtár küszöbét akkor léptem át először, midőn 1903 április 6-ikán, mint a törté-

nelmi kongresszus tagja, annak e kongresszus alkalmából rendezett kiállítását mentem megtekinteni.

A Santa Maria Sopra Minerva templom szomszédságában emelkedő könyvtári épület történelmi nevezetességű nagy aulájában, melynek díszes berendezése az alapítás idejéből származik, 16 tárlóban voltak e kiállításon közszemlére téve a könyvtárnak nyomtatványokban, kéziratokban és oklevelekben birt ritkaságai. Nyolcz csoportra osztva, a kiállítás anyaga külön sorozatokat mutatott be a külföldi, az olaszországi és a római őnyomtatványokból, a Casanate bibornokra vonatkozó iratokból, a tartalmilag vagy művészi kiállításuknál fogva nevezetes kéziratokból, s a város történetére, valamint az inquisitoria vonatkozó írott és nyomtatott emlékekből, a mely utóbbiak ez intézmény fővezetői, a domonkosrendiek révén e könyvtár különös érdekességei közé tartoznak.

Engem a kiállított anyagból főkép a miniatűrös kéziratok érdekelttek, nemcsak a műélvezet szempontjából, melyet azok tanulmányozása nyújt, hanem azért is, mert a régi könyvtári katalógusok épen azok lényeges kiegészítő részéről, az egykori tulajdonos nyomára vezethető czimerekről nyújtanak a legkevesebb felvilágosítást, és így ebből a szempontból egyenesen a közvetlen szemléletre vagyunk utalva kutatásainkban. Hosszas könyvtári buvárlataimban szerzett tapasztalataim arra tanítottak, hogy alig van a külföldön könyvtár, ha még oly szerény méretű is, melynek kódexei között ne lappangana magyar vonatkozású anyag, attól eltekintve, hogy a középkori miniatűrök tanulmányozása általános szempontból is mindig tanulságos a régi történelmi emlékek kutatóira. A festett kódexeknek ezt a gazdag sorozatát is, a melyet a Casanate-könyvtár ez alkalommal először mutatott be a nyilvánosságnak, azzal a reménységgel eltelve vettem szemügyre, hogy futólagos megtekintése is nyújthat olyasmit számomra, a mi bennünket magyar szempontból közelebbről fog érdekelni.

Az eredmény messze felülmulta várakozásomat. A kiállítás utolsóelőtti tárlójában a XIV. és XV. századi miniatűrös kéziratok sorozatában egy hatalmas méretű kódex vont magára figyelmet, s mikor azt szemügyre vettem, czimerében enyészetnek indulva, de még eléggé kivehetőleg, a Korvin-kódexek czimereinek jellemző típusát ismertem fel.

A czimer koronával fedett, négyelt pajzs 1. és 4. mezejében a vörös és ezüst vágásokat, a 2. és 3. vörös mezőben az aranykoronás cseh oroszlánt ábrázolja. Közepét a szív-pajzs foglalta el, melynek, általános szokás szerint, az uralkodó családi czimerét kellett tartalmaznia; e szív-pajzs motivumai azonban teljesen elmosódtak és csak a mező kék színéből és az abba elhelyezett fekete czimeralak körvonalainak gyér töredékeiből lehetett konstatálni, hogy az itt szereplő czimer nem más, mint a Hunyadiak czimere, kék mezőben csőrében arany gyűrűt tartó fekete holló.

Első pillantásra látható volt, hogy a czimer nem tartozik a kódex díszítésének eredeti alkotórészei közé, s azt egy korábbi tulajdonos czimere fölé festették. A felülfestés azonban idővel megrongálódott és színei nem voltak képesek teljesen elnyomni az eredeti czimerképet; a két czimer motivumainak összekeveredése idézte elő azt a zavaros képet, a melyhez magyar kutató szemére volt szükség, hogy elsőnek hüvelyezze ki belőle a reánk oly becses Korvin-czimer körvonalait.

A ki Mátyás király könyvtárának történetével behatóbban foglalkozott, az körülbelől emlékezetből tudja, hogy mely könyvtárakban őriztetnek a Korvináknak az egész világon szétszórt maradványai. Rómában csak a vatikáni könyvtár Korvin-kódexeiről volt tudomásunk; a jezsuita rend egykori székházának, a Collegium Romanumnak könyvtárában valaha két Korvin-kódexet őriztek, de ezek Róma elfoglalása után eltűntek; a Vittorio Emanuele-könyvtárban, a melybe a Collegium nagy könyvtára be lett olvasztva, néhány év előtt hiába nyomoztam utánuk, nem sikerült reájuk akadnom. Hogy a Casanate-könyvtár is ama szerencsés könyvtárak közé tartozik, a melyek Korvin-kódexet őriznek kincseik között, arról mostanig senkinek nem volt tudomása; maguknak a könyvtár tisztviselőinek sem, mert az az írott jelzőlap, a mely a kiállított tárgyaknál a katalógus hiányát volt hivatva pótolni, a kérdéses kódexnél csupán ezt a szűkszavú felírást tartalmazta: *Enciclopedia medica de seculo XIV.*, és az egykori tulajdonosról semmi említést nem tett.

Ujólag szemügyre véve a címert, mely ily értékes történelmi emlék felismerésének útját nyitotta meg előttem, s a tárló üvegén át is megállapítva, hogy bár rendkívül megrongált állapotban, tényleg Mátyás király czimerével van dolgom, siettem észleletemet

közölni *Ignazio Giorgi* úrral, a Casanate-könyvtár igazgatójával. Giorgi ur kérésemre a kéziratot a kiállítási szekrényből kiemeltetve, maga is meggyőződött megfigyelésem helyes voltáról, s áthatva a kérdések fontosságától, a melyek megoldását a kézirat tüzetes átvizsgálásától várhattuk, bár a kiállítást nagy közönség látogatta, készséggel megadta az engedélyt, hogy a kéziratot a könyvtár dolgozószobájában azonnal tanulmány tárgyává tehessem.

És e tanulmányozás folyamán, mindjárt az első percekben, fokozódó örömmel állapíthattam meg, hogy a kódex nemcsak mint Mátyás király könyvtárának eddig ismeretlen darabja bír reánk különös becsesél, hanem értékét megsokszorozza az a körülmény, hogy benne egykorú magyar bejegyzések foglaltatnak.

Mátyás király könyvtárának maradványaiból eddig tudvalevőleg alig másfélszáz kódex hollétéről birunk tudomással; a szám pontos megállapítását megakadályozza az a körülmény, hogy egyes, Mátyás megrendelésére készült, de csak halála után befejezett kódexeknél a bibliografusok nincsenek tisztában azzal, hogy a Korvin-kódexek közé sorozhatják-e azokat. A 150-es számot mindazonáltal régóta jóformán lezártnak tekinthettük ama szünet folytán, mely a Korvin-kódexek felfedezésében beállott lendületet az utolsó évtized alatt követte. Tíz év óta mindössze három felfedezés gyarapította a Korvin-kódexek számát, az utolsó volt a müncheni királyi bajor múzeum könyvtára egy görög kódexének felfedezése, melynek Korvin-kódex-jellegét 1902-ben állapították meg.

A mostani felfedezés, — ha szabad e követelőnek látszó kifejezést használnom akkor, midőn nem nagy tudományos igazságok felderítéséről, hanem kulturtörténetünk egy eddig lappangó adatának első értékesítéséről van szó, — nemcsak engem lepott meg, hanem a könyvtár személyzetét is. A kézirat nem tartozott reájuk nézve a könyvtár ismeretlen kincsei közé; szép miniatűrjeiért nagy becsben tartották és ennek jeléül néhány év előtt díszes kötéssel látták el, és tartalmánál fogva nemrégiben egy orvostörténeti bibliografiai kiállításon is szerepeltették. De ennél tovább nem mentek kutatásaikban. Hogy magyar bejegyzéseiről sejtellemmel sem bírtak, azt végre az olasz könyvtárnokoktól nem csodálhatjuk; de hogy a rajta látható czímer nem vonta magára figyelmüket, azt csupán azzal a körülménnyel tudom magamnak megmagyarázni, hogy a könyvtár

tudós igazgatója, a ki annak idején a Vittorio Emanuele-könyvtár kéziratának lajstromozásában oly tevékeny részt vett, saját könyvtára anyagának tanulmányozásában még nem jutott el odáig, hogy ezt a kéziratot alapos vizsgálat alá vegye. Ha ezt teszi, a címerről, annak homályos volta mellett is, kétségtelenül ő is felismerte volna a kódex egykori tulajdonosát. Hogy egy Korvinkódex bírásának jelentőségét az első perctől fogva teljes mértékben méltányolta, arról tanuságot tett az a nyilatkozata, hogy a kódexnek ilyenül való felismerését a könyvtárra nézve a római történelmi kongresszus egyik legfőbb eredményének tekinti.

II.

A *Cod. 459.* jelzést viselő kódex 298 levélnyi terjedelemben orvosi munka szövegét tartalmazza, a szerző megnevezése nélkül, nagy ívréten, kéthasábos írással, diszes kezdőbetűkkel, lapszéli díszítésekkel és a szöveget illusztráló vízfestésű képekkel. Lapjainak magassága 380, szélessége 240 mm. Mint említém, néhány év előtt kötötték be, XV. századi motívumokat ábrázoló bőrkötéssel látva el; az előtt kötetlen, illetőleg eredeti kötésétől teljesen megfosztott állapotban volt. Írása egyenes barátságos írás, az a típus, a mely Olaszországban a XIV. század második felétől volt használatban, de az Alpeseiken innen még a XV. század elején is divott. Fent vörös tintával írt római számjegyű lapszámozással; az egyes quaterniok utolsó lapjának alján órszókkal van ellátva.

A munkában a szöveg és az illusztrációk egyenrangú helyet foglalnak el. E szöveg az egész kéziratot végig az egyes lapok alsó harmadát tölti be, két hasábosan írva, a lapok felső két harmadrésze azoknak a képeknek van fentartva, a melyek a szövegben előforduló tárgyak illusztrálására hivatvák.

Tartalma orvosi lexikon, szabatosabban meghatározva, a természet három országa termékeinek és az orvosi tudományban való alkalmazásuknak lexikonszerű összeállításban tárgyalt leírása, mely szoros betűrendben sorolja fel a tárgyakat és mondja el azoknak az orvosi szempontokból fontos tulajdonságait, szabatos és természetű rajzzal kísérve minden egyes tárgynál magyarázatát. Szövege az 1^a. lapon az *aurum* szóval s az arany leírásával kezdődik; a fémek királya kedvéért megbontott betűrendet azonban

a folytatásban helyreállítja s az *absinthum* rendszótól az utolsóként szereplő »zure« arabs szóig következetesen betartja. A szöveget ez utolsó cikk után a 298^a lap alján a kolofon zárja be (hasonmását lásd a közlemény végén), a rendes befejezési záradékkal: *finito libro sit laus et gloria Christo. Amen.*

A szövegeképeken kívül a kézirat gazdagon el van látva egész lapokat betöltő fényes kiállítású miniatürökkel és lapszéli díszítésekkel, melyek jellege a XIV. század végéről a XV. század elejéig terjedő időszakra vall, s így összeesik az írás korával.

Az első lap miniatürje (I. I. számú mellékletünket), fényével és gazdagságával a címlap szerepét tölti be. A lap felső részét négyszögletű keretbe foglalt kép tölti be, mely trónon ülő uralkodót ábrázol, koronázási díszben, jobbról három egyházi, balról három világi választófejedelemtől környezve. A kép felett két páros sasszárnynyal díszített és fehér köpenynyel borított sisak között kékruhás női alak baljával magasszárú keresztet ölel át, jobbáiban arany kelyhet tart arany paterán szentelt ostyával. A képtől jobbra és balra egymás alatt három-három női alak látható, a természettudomány titkait jelző jelvényekkel, a jobboldali csoport középső alakjának három feje van és kezében tükröt tart.

Ez a miniatűr a lap felső két harmadrészét foglalja el; az alsó harmadban van a kéthasábos szöveg, diszes kezdőbetűvel, mely arany alapon fehér bélésű, sárga ruhába öltözött, szakállas aggastyán mellképét ábrázolja. A szöveget három oldalról virágdísz köríti; az alsó szegélyben a zöld babérral szegélyezett kék alapu medaillon közepét foglalja el Mátyás király már fentebb leírt címere. Előbb említém, hogy ez a címer egy régebbi tulajdonos címere fölé volt festve. Az idők viszontagságai folytán ez az új címer kopásnak indult és a régi címer körvonalait ismét felszínre engedte kerülni, úgy hogy ha a lapot a világosság felé tartjuk, a tulsó oldalról tisztán ki lehet venni, hogy a medaillont eredetileg korona nélküli, kiterjesztett szárnyú, egyfejű sas ábrája töltötte ki.

A legközelebbi diszes kiállítású lap a 21^a oldal (I. a II. számú mellékletet); ennek szövege felett, mely a sasról szól, négyszögű keretben, arany alapon az egyfejű sas képe díszlik; a szöveg kezdőbetűjében szakállas öreg férfi, az alsó lapszegély virágai között medaillonokban borostyánnal övezett férfi, és koszorúba font hajzatú nő mellképe látható.

XXI

Mula
 Erymema
 p'osa aucto
 ris prima
 cura eius ad
 uca oculoru
 f'et' f'ionem
 fet' eius my
 tu ai melle
 actio oculis
 munges qui

nem ad lactem aquile ab articulationem
 exorta et feminibus pessis cadem idest in
 bozum dolor emendat si in his teras ex
 teriori simster ut mulier concipat lapide
 quod flacterum pregnans esse lapidem
 qui in ventre eius aut in mdo muctus
 fuerit quem quidem non eius animal s'
 plumis indiget putant quod vocat
 et quod cuius vim et nomen habet etres
Est quidam lapis qui dicitur lapis aqu
 le de quo diximus ubi lapis Aquile

dam illud posse arduum q' in his medici
 metum elebori albi 3 p uel 5 mure rana
 dem mellis acta tempatum faciat in unctio

Hasonló stíli lapdíszítés még 20 van a kódexben (a 32^a, 45^a, 87^a, 92^b, 103^b, 116^b, 129^b, 133^b, 137^a, 138^a, 157^a, 184^b, 192^a, 219^a, 219^b, 259^a, 274^a, 289^b, 291^a és 295^b. lapokon); a szöveget valamennyinél virágdísz szegélyezi, és a kezdőbetűket hibornoki vagy püspöki díszbe öltözött alakok mellképei díszítik.

A többi lapokon a szöveg rendszavának kezdőbetűi, bár kisebb méretekben tartva, de szintén díszes kivitelükkel emelik a kódex fényét, arannyal vannak kitöltve, és virágdíszszel ékítve.

Mindezek a miniatürök a reájuk rakott gazdag aranydíszszel és a színek élénkségével tűnnek ki, és teljes mértékben érvényre emelik a könyvdíszítés művészetének stilizáló hagyományait, míg a szöveg illusztrálására szolgáló, egyszerű aquarellkivitelű színezett rajzok a tárgyakat lehetőleg természetesen igyekeznek ábrázolni. A szövegeképek és a kézirat díszítésére szolgáló miniatürök tehát különböző kezek munkái, sőt a behatóbb szemlélet ez utóbbi csoportnál is két különböző forrás felismerésére vezet. A díszlapok kezdőbetűi ugyanis a címlapot és a 21^a lapot díszítő nagy miniatürökkel és a kötet többi kisebb kezdőbetűivel együtt stílus, felfogás és kivitel tekintetében teljesen eltérnek az egyes lapok alján látható lapszéli díszítésektől; amazokon francia befolyás ismerhető fel, ezek pedig egész határozottan az olasz iskola termékei.

A könyvtár kézíratainak Agnini által szerkesztett régi katalógusába ez a kódex »*Fonseca Rodericus Lusitanus: Historia animalium, metallorum, plantarum ad rem medicam ordine alphabetico*« címmel van beiktatva, s ugyanezt a címet viseli, XVIII. századi kéztől írva, az a papírlap, mely egykor a kódex védőlapjául szolgált s most az új kötési táblába be van ragasztva. De ez a cím, ha a tartalomnak meg is felel, annál kevésbbé mond igazat a szerzöt illetőleg. A lisaboni születésű Rodericus Fonseca ugyanis, a mint azt Zedlerből¹ és a többi Lexicon Eruditorum Virorum adataiból könnyű konstatálni, a XVI. század végén és a XVII-ik elején élt, a pisai, majd a padovai egyetemen tanítva az orvosi tudományokat. Kívüle e néven más orvosi író nem ismerünk; a XIV. század végén és a XV. elején élt egy Fonseca Péter

¹ Zedler Johann Heinrich, Grosses Universal-Lexicon aller Wissenschaften und Künste, IX. k. (Lipscse, 1735.) 1442. l.

bibornok, a ki XIII. Benedek pápa hívei közé tartozott, utóbb ezt megtagadva, a konstanci zsinaton szerepelt; de ennek irodalmi működéséről semmi nyom nem maradt fent, s a kódexünkben található bibornoki arczképek daczára is kissé merész volna, egyéb adatok híján, benne keresnünk a munka szerzőjét. A Fonseca családból, mely Portugáliából eredt s Olaszországban is virágzott, többen voltak a domonkosrendnek tagjai; ez a körülmény némi támpontot nyújthat nekünk annak megértéséhez, miért tette meg a katalogus írója, maga is dominikánus barát, az e nevet viselő kiváló orvost ez orvostudományi munka szerzőjének. Talán még közelebb járunk az igazsághoz, ha felteszszük, hogy a kódex egykor tényleg Rodericus Fonseca tulajdonában volt, a mi aztán azt is megmagyarázhatná, hogy került az később a domonkosrend protectorának, Casanate bibornoknak könyvtárába; ez esetben Agnini tudatosan vagy tévedésből az egykori birtokos nevét örököltette meg a szerző helyett katalogusában.

A mi szempontunkból azonban a szerző kérdése nem bír elsőrendű fontossággal. Míg kutatásaink ez irányban közelebbi nyomra nem vezetnek, megelégedhetünk annak megállapításával, hogy kódexünk amaz arabs források alapján készült orvosi kézikönyvek csoportjához tartozik, a melyekkel a XIII. századi scholasticusok a világot jóformán elárasztották, s a melyekből a nagy könyvtárak kéziratgyűjteményei hosszú sorozatot mutatnak fel.

A kódex bibliográfiai leírásából már konstatálható, hogy az nem Mátyás számára készült és így a Korvinához való tartozását megelőzőleg annak keletkezése idejével és első tulajdonosával kell tisztába jönnünk.

E kérdések megoldásához biztos alapot szolgáltat a kódex első lapján látható miniatűr, mely, mint már a fentebb közölt leírásából világosan kitűnik, egy római császárt ábrázol, a német birodalom választófejedelmei által környezve.

A császár ezen a képen koronázási díszben ül trónján, fején a mitraszerű császári koronával, jobbában lilomos kormánypálczát, baljában kereszt aranyalmát tartva. A tróntól jobbra a három egyházi, balra a három világi választófejedelem áll, a mainzi, kölni és trieri érsekek, a rajnai pfalczgróf, a brandenburgi örgróf és a szász herceg, a három utóbbi kivont kardot tart kezében.

A választókat a mellükön hordott czimer-motivumok teszik

felismerhetőkké. Az egyházi választók között a trieri érsek áll legelől, mellén vörös mezőben fehér kerékkel; társainak mellén a fehér palást elfödi a czímet. A világi választók közül a rajnai pfalczgróf a Wittelsbachok négyelt paizsát a hosszúkas rutákkal és az oroszlánnal, a brandenburgi örgróf fehér mezőben a vörös sast, a leghátul álló szász herczeg, helyzeténél fogva alig kivehetőleg, a rutakoszorúval fedett fekete sárga sávokat viseli mellén.

Az első körülmény, a mi a képen szemünkbe ötik, az, hogy nem hét választót látunk a császár körül, csak hatot. A egelőkelőbb közöttük, a cseh király, hiányzik a trón mellől; az urakodó tehát, a kit a kép ábrázol, a császári és a cseh királyi méltóságot egyesítette saját személyében. Ez összevág a kódexnek mé; a fentebbi tág határok között is megállapított korával, a mikor a seh koronát viselő Luxemburgok: IV. Károly császár fiai, Venczel s Zsigmond váltották fel egymást, a pfalczai Ruprecht által megszkított sorozatban a német birodalom trónján.

E két uralkodó közül csak Zsigmond nyerte el a császári koronát, Venczel holta napjáig megmaradt római királynak, s ennek megfelelően pecsétein mindig nyílt koronával ábrázoltatik. Ez azonban nem mérvadó a kódexbeli császári arczkép meghatározásánál, miután a kéziratok festit a hivatalos szertartások szabályai nem kötötték; az áltainos szokás már akkor rendesen a császári koronázás előtt is megadta a birodalom fejének a császári czímet, s így könnyen érthető, hogy a festő a császári mitrával ábrázolta a római irályt, bárha az őt, szigorúan véve, nem illette meg. Mint hozznak közelebb állóra Zsigmondra kellene legelőször gondolnunk. De hogy ez a kép őt nem ábrázolhatja, alig szorul bővebb bizonyítás. Eltekintve a hasonlatosság hiányáról — hosszú uralkodásána különböző időszakából ismerjük jól az ő képeit, s ezek mindenén férfikora kezdetétől kezdve hosszú kecskeszakállal van ábizolva — a képünkön látható alak korát 40 év körül tehetjük, ng Zsigmond, midőn 1420-ban a cseh trónon Venczel örökébe lott, már 52 éves volt. Azonfelül kizártnak kell tartanunk, hog a ki római császársága mellett annyit tartott magyar királyi mtóságára és Magyarországot tekinté országai központjának, mőn hatalma teljében ábrázoltatja magát, a magyar jelvényeket telzen mellőzni engedné az ábrázoláson. Az arczkép tehát kétségtenül Venczelt

ábrázolja, még pedig férfikorának delén. És ha összehasonlítva e képet azokkal az érdes, szabálytalan arcvonású képekkel, a melyekben a pecsétein és a híres bibliájában van megörökítve, kissé nehezen ismerünk reá a kódexünk miniatürje által ábrázolt komoly szabályos vonású, mondhatni szép férfiban, az eltérést eléggé megnagyarázza az arcvonásoknak a korrall járó megváltozása.

Ha egrébként kételyeink lehetnének ez irányban, a miniatür többi részleleinek tanulmányozása teljesen eloszlatja azokat, sőt olyan támpontokat nyújt számunkra, a melyek segítségével a kódex kifésésének korát is meghatározhatjuk. A császárt környező választófejedelmek között ugyanis balra első helyen látjuk a rajnai pfalzgróft, mögötte a brandenburgi örgróft. A pfalzgrófságban Venczel királysága alatt I., II. és III. Ruprecht váltották fel egymást, s az utolsó volt az a Ruprecht, a kit a német választók Venczel letétele után 1401-ben római királylyá választottak. Ki lven zárva, hogy a Venczelnek szánt könyvet vetélytársa képevl diszítették volna, a miniatürnek feltétlenül Ruprecht királylyá választása előtt kellett készülnie, s minthogy Ruprecht 48 éves vol mikor királylyá választották, s ugy ő, mint I. Ruprecht, a ki 1390-ben 81 éves korában halt meg, magas termetükről voltak híresk, a képen látható kistermetű, ridegképű öreg ember alakja mást nem ábrázolhat mint II. Ruprechtet, a ki 1390-től 1398-ig uralodott, 72 éves volt mikor meghalt s a kit szigorúsága miatt »Kemény« melléknevet nyerte kortársaitól. Ép ily határozottan ismerhetünk reá a brandenburgi czímert hordozó alakban a kéLuxemburg-ivadék, Zsigmond magyar király és Jodok morva örgró közül, a kik ez időtájt a brandenburgi örgrófságot bírták, ez utbira. Zsigmond 1387 óta viselte a brandenburgi örgrófi méltágot, a mivel a választó fejedelemség egybe volt kötve, de 138-ban zálogba adta. Brandenburgot Jodoknak, János Henrik morv örgróf fiának, a ki 1397 április 3-ikán ünnepélyes adományt nyrt Venczeltől annak birtokára. Zsigmondot azonban, a ki Venczellel 7 évvel volt fiatalabb, s a kit mint magyar királyt okvetlenül fén királyi koronával kellett volna ábrázolni, nem kereshetjük eben a hosszú kettős szakállt viselő elaggott alakban, ellenben anna ábrázolása teljesen reá illik Jodokra, a ki a század derekán született, a kiról a krónikák feljegyezték, hogy koránál

sokkal idősebbnek nézett ki, s a ki hosszú szakálla miatt a »Barbatus« jelzöt nyerte kortársaitól. S miután Jodokot csak az 1397-iki adomány alapján illette meg a választó fejedelmi méltóság, II. Ruprecht pedig 1398 január 6-ikán halt meg, feltéve hogy a miniatűr festője tiszteletben tartotta a jogi formákat, mondhatni matematikai pontossággal állapíthatjuk meg az 1397. évet, és pedig annak utolsó három negyedét amaz időpontul, a melyben a kódex címlapját díszítő miniatűr elkészült.

Ha a miniatűrök egyes csoportjának olasz jellegét összevetjük a kódex szövegében található olaszos latin szavak nagy számával és a »h« betű következetes hiányával az eme betűvel kezdődő latin szavaknál, közel áll a feltevés, hogy kódexünk Olaszországból került Venczel királyhoz; de a nagy lapdíszeket és kezdőbetűket mindenesetre az ő udvarában festették bele. Maga a címkép portraitszerű hűséggel megfestett alakjaival és a római királyi méltóságot hirdető birodalmi sas az *aquila* rendszót illusztráló nagy miniatűrben, mindkét képen az aranyos mozaik háttérrel, tipikus termékei a cseh festőiskolának, mely IV. Károly idejében a francia festőművészet hatása alatt keletkezett, és Venczel alatt már erős nemzeti vonásokat mutat.

A kódex első tulajdonásában Venczel római és cseh királyt ismerve fel, nem nehéz megtalálni az utat a másik fontos kérdésnek a megoldásához, hogy került az Mátyás király könyvtárába. Erre a kérdésre két irányban kínálkozik elfogadható válasz.

IV. Károly császárnak a könyvek iránt való előszeretetét mindkét fia, Venczel és Zsigmond örökölte atyjától s míg ma is bámuljuk Venczel négykötetes bibliájának remek képeit, melyek e kéziratoknak a bécsi udvari könyvtár legbecsesebb kincsei között is első helyet biztosítanak, Zsigmondtól is nem egy díszes kiállítású kódex maradt reánk és számos adat bizonyítja az élénkeszű és minden iránt érdeklődő uralkodó szeretetét a tudományok iránt. A cseh trónnal Venczel egész öröksége Zsigmondra szállott s a fényűző és pompakedvelő Zsigmond királynak kétségtelenül volt reá gondja, hogy a prágai királyi könyvtár becsesebb darabjai Budára kerüljenek.

Hogy Venczel király kódexei tényleg Zsigmond tulajdonába mentek át, afelől maga Zsigmond unokája, V. László tesz bizonyosságot, mikor az atyja Albert által Bécsbe vitetett kódexeket III. Fri-

gyes császártól azon a jogon követelte vissza, hogy azok Venczeltől örökség útján szállottak Zsigmondra és utódaira.¹ S ha az erre vonatkozó adat nem is szolgáltat bizonyítékot amellet, hogy ezek a kódexek Budáról és nem Prágából kerültek Zsigmond halála után Albert birtokába, a bécsi udvari könyvtárban néhány év előtt felfedezett Korvin-kódex, Haly Aberudiánnak Ptolomaeus Quadripartitumához írt magyarázata, melyen Venczel király czimere és monogrammjá örökíti meg a korábbi tulajdonos emlékét, kétségtelenné teszi, hogy a budai királyi könyvtárban tényleg voltak kódexek Venczel király könyvtárából.

A kérdés azon fordul meg, hogy Zsigmond alatt kerültek-e oda, vagy Mátyás könyvgyűjtő szenvedélye szerezte meg azokat a Korvina számára, a mire a király csehországi hadjáratai szolgáltathattak alkalmat. S habár első feltevésünk az, hogy kódexünk épügy, mint a bécsi Aberudian-kódex, Venczel király többi kézírataival került Zsigmondhoz Budára és elkerülve a sorsot, mely Albert alatt a kéziratok nagyobb részére várakozott, itt is maradt, másrészt az a körülmény, hogy mindkét kódexen a cseh oroszlán is benne van Mátyás czimerében, arra a véleményre is feljogosít, hogy Mátyás mind a két kéziratot akkor szerezte meg, mikor Podiebrad ellen Csehország királyává választatva, fegyverrel indult új királysága elfoglalására.

A középkori fejedelmi könyvtárak, a fenmaradt kódexekből következtetve, túlnyomó részben theologiai és humanista könyvtárak jellegével bírtak: egyházi írók, klasszikus szerzők és a középkori költészet és krónikairódalom termékei mellett a természettudomány aránylag kevés művel volt bennük képviselve. Venczel király könyvtára, úgy látszik, kivétel volt ebben a tekintetben; az V. László korabeli adat kiemeli, hogy a Frigyes császár kezei között maradt könyvek között bűvészeti és természettudományi művek is vannak. A Korvina maradványai között a természettudományok köréből e most felfedezett kódexen kívül mindössze hat munkát ismerünk; ezek a következők: Ptolomaeus »Magnae compositionis« liber címet viselő csillagászata, Haly Aberudian kommentárja Ptolemaeus Quadripartitumához, Tollhopf

¹ Chmel, Materialien zur österr. Geschichte, II. k. 95. l. v. ö. Gottlieb, Büchersammlung Kaiser Maximilians I., 5. l.

Stellariuma, Beda Venerabilis »De natura rerum«, Cornelius Celsus »De medicina« című munkái és a budapesti egyetemi könyvtár Theophrastus-kódexe: »De historia plantarum«. S tudjuk még azt, hogy az Angelo Poliziano firenzei könyvárus által 1489-ben Mátyásnak szállított könyvek között megvolt Galenus »De compositione pharmacorum« című munkája.

Hogy kódexünk a budai könyvtár orvos- és természet-tudományi művei között jelentőségre számot tett, bizonyítja az, hogy Mátyás király saját czimerével láttatta el, a rendes szokáshoz híven a korábbi tulajdonos czimere fölé festetve azt. E czimerben, mint láttuk, a magyar czimer motivumai a cseh királyi czimmerrel vannak egyesítve, a mi kétségtelenné teszi, hogy az eredeti czimer felülfestése Mátyásnak cseh királyllyá választása után, tehát uralkodásának 1469 május 3-ikát követő időszakában történt. A czimer maga, melynek leírását bevezető sorainkban adtuk, a czimeralakok blazonálásában és a rajz kivitelében teljesen megegyezik (hogy csak néhány példát említsek) a bécsi udvari könyvtár Philostrates- és Catullus-kódexei, az Aberudián-kódex s a müncheni udvari könyvtárban levő Historia Bononiensis címereivel, s az a virágdísz is, a mi a czimeres medaillont jobbról-balról környezi, annyira hasonlít a Korvin-kódexek egy csoportjának tipikus díszítéséhez, hogy ezt is hajlandók vagyunk Mátyás könyvdíszítője munkájának tartani.

Hasonló feltevésre késztet a birodalmi sassal díszített lap alján látható széldísz férfi és női arczképeknek behatóbb szemlélete; az itt ábrázolt férfi borostyánnal koszorúzott hosszú fürteivel annyira emlékeztet Mátyás király képeire, hogy fel kell tennünk a kérdést, vajjon nem őt s Beatrixot akarta itt a kódex utolsó miniatora megörökíteni. Feltevésünkben csak az zavar meg, hogy a kódex több más lapján találkozunk hasonló arczképekkel, a melyeknél a díszítés a cseh iskola jellegét viseli magán, és Mátyás korát határozottan megelőzi.

A kódex nem csupán dísz volt Mátyás király könyvtárának, de sűrű használatnak is örvendett, erről tanuskodnak azok a nagyérdékű bejegyzések, a melyeknek köszönhetjük, hogy e kódexben nemcsak a nagy király könyvtárának egy érdekes darabja, hanem a Mátyás-korabeli magyar nyelv becses emléke is maradt fent.

Azokról a viszontagságokról, a melyeken a kódex a Korvina pusztulása után keresztülment, magában a kéziratban semmi adatot nem találunk. A magyar bejegyzések, mint alább látni fogjuk, arra a következtetésre nyújtanak alapot, hogy a kódex talán már Mátyás király idejében, de mindenesetre jóval Buda elfoglalása előtt a pálos barátok révén került ki a budai királyi könyvtárból és hosszú időn át magyarok között forgott használatban. További sorsa ép oly bizonytalan, mint a hogy nem tudjuk, hova tűnt el nyomtalanul az a sok ezer többi kódex, a mi valaha ennek a könyvtárnak disze volt. A kézirat utolsó oldalán van egy bejegyzés, mely e szavakkal kezdődik: *Adi 13. Marzo 1546.*, de a melynek olvasását mostanig sem Rómában, sem itthon senkinek nem sikerült megfejteni. Ennek a bejegyzésnek keltezése annyit bizonyít, hogy a kódex 1546-ban már olasz kézben volt. A kódex megszerzésének idejéről és módjáról a régi szerzeménykönyvek semmi felvilágosítást nem nyújtanak. A címlapon látható bélyeg magának az alapító bibornoknak eredeti könyvtári bélyege, a család czímeréből vett toronynyal, melyet fent csillag, s a többi oldalról a bibornok nevének kezdőbetűi: H. C. C. (= Hieronymus Cardinalis Casanata) vesznek körül. Casanate halála után a domonkosrendiek más könyvtári bélyegzöt használták, a teljes Casanate-czímerrel és *Bibliotheca Card. H. Casan. D. O. Praed.* (= Bibliotheca Card. Hieronymi Casanata Divi Ordinis Praedicatorum) felirattal, és így kétségtelen, hogy a kódex még Casanate életében került a könyvtárba.

Handwritten text in a cursive script, likely a library stamp or inventory record, oriented vertically. The text is difficult to decipher due to the cursive style but appears to contain a date and a name or title.

III.

A kódex 595 lapnyi szövegéből 87 lap szövegképe felett találunk magyar felírást és két az eredeti szöveghez nem tartozó bejegyzést, melyek latin orvosi recepteket tartalmaznak, s melyek egyike szintén magyar szavakat foglal magában.

A felírásoknak, melyek a képek felett a lap legfelső részét foglalják el, (I. a III. számú mellékletet, mely a 138^a. lapot ábrázolja,) az volt a céljuk, hogy a kódexben leírt és képekkel ábrázolt tárgyakat magyar nevükön nevezzék meg.

A 87 bejegyzés közül 77 maradt meg teljes épségében, a kódex első bejegyzése olvashatatlanná vált, három más bejegyzés a kódex bekötésekor (régebben természetesen, nem most, a legutolsó bekötés alkalmával,) a körülvágás áldozatául esett, és ugyanez a gondatlan kézzel végrehajtott művelet hat bejegyzést akként csonkított meg, hogy közülök négy csak a megfelelő szöveggel való egybevetése útján s szótárak és egyéb apparatusok segítségével volt kibetűzhető, kettőnél pedig le kellett mondanunk a hiányzó rész kiegészítéséről.

E bejegyzésekről a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára részére hű fényképfelvételek készülvén, ez a körülmény lehetővé tette, hogy az összes bejegyzéseket, a kódex lapjainak sorrendjében összeállítva, hű hasonmásban mutassuk be. (L. a 452—455 lapokon.) Olvasásukat az alábbiakban adjuk, megjelölve a lapszámot és zárójelben előre bocsátva a kézirat megfelelő szövegének rendszavát, a melynek szövegképehez azok magyarázatul szolgáltak.¹

1. 2^a l. (*Absintum ortense*)²
2. 4^a l. (*Acacia*) *kekyn*.
3. 4^b l. (*Acetosa*) *Sofka*.

¹ A kódexről eszközölt összes fényképfelvételek a híres Danesi cég római műtermében készültek; a közbenjárást ez ügyben és a felvételi eljárás ellenőrzésének feladatát Lukács József veszprém-egyházmegyei áldozópap, a római magyar történelmi intézet az időbeli tagja volt szíves magára vállalni.

² A kódex első magyar bejegyzése, mely a rendszónak megfelelőleg a kerti ürmet ábrázoló kép fölé volt írva, teljesen elmosódott és így olvashatatlan. A besztercei szójegyzékben *absintum a. m. irem*,

Sapfo fona

CXXXIII

++

Aurus sine dampnatus. a demest. Arbor e nom. a. est et sicut. Fructus et folia usu medicane optime. folia maiorem hinc virtutem. Confortat ex quatuordecim.

Fructus dissolvit et osimur. folia exsicant in loco umbroso. ino fumoso per annu inuall in efficacia suantur. fructus per annos duos. Comenit ex aqua decoctis eius folioru. frigidam matrem confortat et mundificat. et cepitum ex frigiditate perditum adiuuat. et Conit dolorem colerai fiat comenit ai vno decoctis eius lauri folioru. Aditit fiat emplastrum sup petinem et renes et tenentibus lauri decoctis in vino. se fa at q dolorem stomaa ex frigiditate. et a v mitu ex frigida ai. utur ead vnu decoctio foliorum lauri. Contra frigidu vru ma capitis decoquant folia lauri vore et aqua ore ualis bene opilato. et pacens et recipiat sumu. et ex illa aqua lauetur frons et tempora. Aditem fructus lauri et rait et facto pulue in cista calcet. et ponatur i vno arbro ul sacculo et saeculent capis. et

Adopani supfluum remouendi. et omnia quasta rubras tuberositates facit queh unt i iuuembus. et sapite sanguine qua uant borculos. et Chumborg. bene uer tep sol exponatur et desiccat. et vni for ca cortex corrigitur melius tollit vno to cortex teuantur. et factis puluis subula conficatur cum melle. et hac vni vngua tur fructus i balneo multum confert. et Contra panu supfluum q hinc muli cres post partum conficatur pda pulu ai felle aliquo et mungatur. Si fel fuit durum distempetur cum melle. Exbac as lauri fit oleum valens q dolorem stomaa ex frigiditate. et ortencos dolo res. quomodo fit et vni vnu eius durum vbi oleum laurinu. Et no q ai iucit i recepto. et dampnatus folia debent po ni cum bacard lauri ul dampnocho. et fructus ai dapiuecon lauri itelli gatur.

Uebleb. vbi volubilis.

Uecumum. vbi leana ul lulum.

kizun
Sofea
Xprobojtorjany
papmonja
Madax Sofea
Amis.
fyoz fu
Istny fya
farkasalma
feketejron
uengeri ser-fu
bachtozijay
Supazu fu
Bakfu
cerla
medvetalp
gezenige
Kivö nynta ; krommau jany ajny.
boz/kimiy
Gudafa
beag
Zouagoor.

fekühenadal.

őarm

Gezgdyme

palnamag

Eszjopo

felőbessja

bezostyan

hunyocfrö

voumze

Ennwoij

vuo juya

tennyj

paprag. vales Gvoly

Eperj

Eoxom

Gnoga

Yaboch

madar Eghö

zodog anya metaya

esztlen natqa fj

A KÓDEX MAGYAR BEJEGYZÉSEI. II.

Бенегрпассио
Самъеро фан

венугов

Байфо Рупа

пазпашас

Литорум

Ковиал

-: vadalma: -

-: Nagymalma:

Natrakula

преперузе

Рохер перезе

помагранат Врига

Восур

Барбер

Маврано

Диније

Мениет

Ритегуопе

meta aqua

Gizet

Nyivól renyektá

vötkewelékó

bazár

bazárung

Taxkon

Jegyniße

vevny

yglize

Pya

bazafa

Bogaszboro

Delyemfereg

Muytan

Koos

Berekenye

Istenloafarkas

Spenas

lecp

Erötepar. tyemmo yympp...

Borz

4. 9^a l. (*Aurimonia*) *Aprobojtorjan.*
5. 10^a l. (*Alkekengi*) *papmonja.*
6. 10^b l. (*Aleluya*) *Madar Sofka.*
7. 16^a l. (*Anisum*) *Anis.*
8. 19^a l. (*Apium risus*) *feyer fw.*
9. 20^b l. (*Aprotanum*) *Iften faya.*
10. 23^a l. (*Aristologia longa*) *farkafalma.*
11. 25^a l. (*Artemisia*) *fekete Irem.*
12. 26^a l. (*Artemisia tertia, laptafilos*) *Tengeri sekw.*
13. 33^a l. (*Bardana*) *bochtorjan.*
14. 36^a l. (*Berbena*) *Saparafw.*
15. 37^a l. (*Betonica*) *Bakfw.*
16. 38^a l. (*Bleca*) *cecla.*
17. 41^b l. (*Brancha ursina*) *medwetalp.*
18. 44^a l. (*Bursa pastoris*) *gezemicze.*
19. 46^a l. (*Calamentum*) *Kű Minta in tewtonicum stan
Mintz.*
20. 59^a l. (*Carm*) *borf kemin.*
21. 61^a l. (*Cacapacia maior*) *czodafa.*
22. 71^a l. (*Cicuta*) *bereg.*
23. 71^b l. (*Cinnirum*)¹
24. 78^a l. (*Coriandrum*) *zobragbori.²*
25. 78^b l. (*Consolida maior*) *Fekethenadal.*
26. 80^a l. (*Cornum*) *Soom.*
27. 85^b l. (*Cucumeres*) *Geregdynie.*
28. 87^a l. (*Dattuli*) *palma mag.*
29. 90^b l. (*Diptamus*) *eserijofw.*
30. 93^b l. (*Ebullus*) *feldybosfja.*
31. 94^b l. (*Edera nigra*) *boroftyan.*
32. 96^b l. (*Eleborum album*) *hvényorfiv.*
33. 97^b l. (*Endivia*) *vadkek.*
34. 98^a l. (*Emula*) *Ewrwen.*
35. 103^a l. (*Edpatorium*) *vad[[aya?].³*

¹ Levágva. A »cinnirum« kifejezést a mai botanika nem ismeri.

² A két utolsó szótág le van vágva, s a szót csak Szenczi Molnár Albert szótárának segítségével egészíthetjük ki.

³ Csak az első szótág olvasható, a többi felső része le van vágva és olvasása bizonytalan.

36. 106^a l. (*Acinulus domesticus*) kemjn.
 37. 111^a l. (*Filix*) paprag valet Swlj.¹
 38. 114^a l. (*Fragula*) Eperij.
 39. 116^a l. (*Fuligo*) Korom.
 40. 117^b l. (*Galla*) Bwga.
 41. 123^a l. (*Git*) rakonch(?)²
 42. 125^a l. (*Granum solis*) madar koles.
 43. 131^a l. (*Herba sancte Marie*) Bodog anya metaya.³
 44. 131^a l. (*Herba venalis*) erőtlen natha fj.
 45. 135^a l. (*Iva*) Gewregpaffjwe.
 46. 136^a l. (*Juniperus*) fenjewe faa.
 47. 136^b l. (*Iusganium grece, latine calicularis*) belentfu.⁴
 48. 138^a l. (*Laurus*) bajfwfaya.
 49. 138^b l. (*Laureola*) farkafhas.
 50. 151^a l. (*Liquiricia*) Likoricium.
 51. 154^a l. (*Lolium*) konkol.
 52. 158^b l. (*Malla matiana*) vadalma.
 53. 159^a l. (*Mulvausclus*) Naygmalwa.
 54. 161^b l. (*Mandragora*) Natragula.
 55. 162^a l. (*Marubium nigrum*) fekepefercze.⁵
 56. 162^b l. (*Marubium album*) Feyer pezercze.
 57. 163^a l. (*Marancisse*) pomagranat viraga.
 58. 165^a l. (*Medullis*) welyw.
 59. 166^a l. (*Mellilotum*) Sarkerep.
 60. 167^a l. (*Melissa*) Maczkames (?)⁶
 61. 170^a l. (*Melones*) Dijnnye.
 62. 171^a l. (*Millefolium*)⁷

¹ A *valet* szó után, úgy látszik, kimaradt a *contra*: *Paprag valet contra Swlj.*

² El van mosódva, olvasása bizonytalan.

³ Lehet *mentaya* is, ha a rövidítés jelét elmaradtak veszszük; de a szláv eredetű *meta* is használatos volt nyelvünkben.

⁴ Felső része le van vágva; a latin kifejezés ma ismeretlen, legközelebb áll a *hioscianum*-hoz, a mi beléndet jelent, s a vágásból megmaradt vonások ezt az olvasást megengedik.

⁵ Így, *fekete pefercze* helyett.

⁶ Le van vágva s utolsó tagjának olvasása nem egészen biztos.

⁷ Levágva. A besztercei és schlögli szójegyzékekben *millefolium* a. m *egerfark*, de a megmaradt vonások ez olvasást nem engedik meg.

63. 175^b l. (*Mustela*) *Menijet*.
64. 189^a l. (*Origanum*) *feketegyopar*.
65. 191^a l. (*Osinium*) *meta*¹ *aquatica*.
66. 193^b l. (*Parucum*) *Czirk*.
67. 194^b l. (*Pallacium leporum*) *Njwł arnyjeka*.
68. 197^a l. (*Pentaphylon*) *wtlevelefw*.
69. 197^b l. (*Peoniaca*) *bazar*.
70. 200^b l. (*Pes vituli*) *Sar wirag*.
71. 207^a l. (*Purtrum*) *Tarkon*.
72. 208^b l. (*Plantago*)²
73. 213^b l. (*Populus*) *yegynefa*.
74. 216^a l. (*Pervinca*) *berwing*.
75. 220^b l. (*Rannus*) *yrghlicze*.
76. 223^b l. (*Robille*) *pya*.³
77. 230^a l. (*Sambucus*) *bozafa*.
78. 231^b l. (*Saponaria*) *Bogaczkoro*.
79. 241^a l. (*Seta*) *Selyem fereg*.
80. 245^b l. (*Synapum*) *Muftar*.
81. 246^a l. (*Siligo*) *Roos*.
82. 248^a l. (*Sorba*) *Berekenye*.
83. 249^a l. (*Sparagus*) *Iftenloafarka*.
84. 249^b l. (*Spinacha*) *Spenacz*.
85. 151^b l. (*Spem*) *Leep*.
86. 261^b l. (*Tissus verbascus*) *Ewker fark[oro thewtonice...]*⁴
87. 262^a l. (*Taxus*) *Borz*.

E bejegyzéseket, mint már említettem, két orvosi recept egészíti ki, melyek írásának jellege s a másodikban foglalt magyar szavak elárulják, hogy a bejegyzésekkel egy forrásból származnak.

Az első recept, (a 43^b lapon,) melyet annyiban tartok érdekesnek közölni, mert magyar embertől származik és így a hazai orvosi tudomány történetének amúgy is gyér számú adataihoz

¹ Lehet *menta* is; l. a 457. l. 3. sz. jegyzetét.

² Levágva. *Plantago* a beszteczői szójegyzékben = *utyfwo*, a schlagliben *vizfw*, de a megmaradt vonások egyik olvasásra sem nyújtanak alapot.

³ Lehet *pipe* is; olvasásában nem vagyunk biztosak. A latin *robille* szót a mai botanika nem ismeri.

⁴ A szó vége s utána meg mintegy három szó le van van vágva.

Itē Contra in firmities omnia primo sic flantur aures earz hoc fit eis ex dolore splens et omz qstanz
 habuerint in firmitez dent eis ad comedendz herbam que vocat̄ .i. vulgari orwin at aures earz unent in
 aquarj maldam .v. et earz herbam orwin sepe dent eis ad comedendz in corticibus ligni beves fra
 semp in sale mixad . Itē qra in firmitez pulmoz valet eis dare ad comedendz radices amurbite
 aquaticz simili in sale . Itē contra metel debent eis conterere grana fimpicij et in aqua calida
 miterē in omignate bz autendo vel conterendo simul ad sale . Itē contra hime ad comedendz
 debet eis dare radiaz Petrezij volgariter .i. latur primule vezis, conterendo in sale . Item
 quada scabuz habent in pedibus tūc de sanabz supozibz quadaqz in flatumz pnam dnt exidere
 auz loanz in sale bz dant rezgere . Itē si habuerit dolores in oculis et si tūc in possunt
 in veni venis supra oculos tūc dent naces trussigere in illu loca qui vulgo rimpa dicitur
 Itē quada exopte vis sepmz arice vinete tūc ponat arictoz de ocpuz in quidz fontanz earz
 et pedes fortiter tenendo et similes curandz sic qd si moue in valcat et sic .i. cadat cum
 penest vltimū latus et inde exoptat sepmz et ptea consuat vltimū et sanabi et itez habet sepmz
 pmissa omnia sunt probata per heremitas sancti panti .i.

járuk kiegészítéssel, kelés, hólyag és orrvérzés ellen való orvosságokról és valami illatszer-féle vörös kenőcsről szól következőkép :

Recipe mel cum eius succo et funde oleum desuper et liquef(i)at et tandem tere cum folio istius erbe; valet emplastrum conta fixuras.

Cui vesica exit, buglosos masculos decoquatur, — et patiens mitat (*igy*) vapores ad locum doloris et instrabit vesica.

Recipe carnem de radice buglosi rubei et impone in nasum hominis et statim cessabit fluxus sanguinis de nasu fluenti.

Item unguentum rubeum sic preparatur. Recipe butirum in mane preparatum sine sale et rubeam tinctorum radicem buglose rubeae ante 4 III et castatam spermam ceti tormentillam ante 4 I; buliant simul in vino odorifico ad consummationem vini; colentur et usui reserventur.

A második recept, a 187^b. lap felső részén, a juhok betegségei ellen való orvosságokról szól; hasonmása az eredetit egy harmaddal kicsinyítve adja; olvasása a következő:

Item contra infirmitates ovium, primo si inflantur aures earum, hoc fit eis ex dolore splenis et cum istam habuerint infirmitatem, dent eis ad comedendum herbam, qua (*igy*) vocatur in vulgari *örwin*, vel aures earum mittant in aquam calidam et et (*igy*) eandem herbam *erwin* sepe dent eis ad comedendum cum corticibus ligni *keresfaa* semper cum sale mixtum. Item contra infirmitatem pulmorum valet eis dare ad comedendum radices cucurbitae aquaticae similiter cum sale. Item contra *metel* debent eis contere grana juniperii et in aquam calidam miterere (*igy*) cum smigmatibus bene tutendo vel conterendo simul cum sale. Item contra *hýmle*, ad comedendum debent eis dare radicem *kekerczin* vulgariter. scilicet latine primule veris, conterendo cum sale. Item quando scabies habent in pedibus, tunc de faucibus superioribus quandam inflaturam parvam debent exidere, cuius locum cum sale bene debeant tergere. Item si habuerint dolores in oculis et si tunc non possint invenire venas supra oculos, tunc debent nares transfigere in illo loco, qui vulgo *cimpa* dicitur. Item quando excipere vis sepum arietis viventis, tunc ponat arietem deorsum in quandam foveam caput et pedes fortiter tenendo et similiter caudam sic, quod se movere non valeat et sic incidat eum penest ultimum latus et inde excipiat sepum et preterea consuat vulnus et sanabitur et iterum habebit sepum. Premissa omnia sunt probata per heremitas sancti Pauli.

Ebben a receptben tehát hat magyar szó találatik s köztük

csupán egy olyan, melyet már a fentebbi bejegyzésekben megtalálunk; ezek a következők:

1. (2. sor): *örwin*, (a 3. sorban ugyane szó *erwin* alakban; v. ö. a 34. számú bejegyzéssel.)
2. (3. sor): *keresfaa*.
3. (5. sor): *metel*.
4. (6. sor): *hjmle*.
5. (7. sor): *kekerczin*.
6. (10. sor): *cimpa*.

A kódex többi apróbb bejegyzései ugyanattól a kéztől, a melytől a receptek származnak, csak lényegtelen magyarázatokat vagy kiegészítéseket tartalmaznak a szöveghez, s így e helyütt lemondhatunk azok közléséről.

A magyar kéztől eredő bejegyzéseknek, úgy a lapszéli jegyzeteknek, mint az orvosi recepének írása, miként a közlött hasonmásokból látható, két fő típus-csoportra osztható. Az egyiknek betűi aprók és szögletesek, a másikéi jóval nagyobbak és gömbölyűek; amaz látszik korábbi írásnak, s szabályos vonásai-val, betűinek biztosságával gyakorlott tollforgató kezére vall. Ezen kívül vannak egyes szavak, a melyek egyik csoportba sem illenek bele, s több különböző kéz termékeiül tekintendők. Az egyes betűk aprólékos összehasonlítása e két főcsoporton belül is mutat fel eltéréseket, de ezeket a toll és tinta különbözőségének tudhatjuk be s annak a kétségtelen körülménynek, hogy a bejegyzések nem egyszerre történtek. De nemcsak az írás jellege, hanem a helyesírásban s még inkább a hangjelzésekben észlelt sajátosságok is megkülönböztetik egymástól a különböző kezek-től származó bejegyzéseket. Különösen szembe ötlük a két fő típus-csoport írásmódjában az »ó« és »ü« hangok jelzésénél mutatkozó különbség. Az első kéztől eredő feljegyzésekben az »ö« hang helyett »e«-t (vagyis zárt »ë«-t), az »ü« helyett »i«-t, a végső szótagbeli »é« helyett pedig »i«-t (olvassd »i«) találunk: *bereg, feldibossya, himle, geregdinnye, irem, kekyn, kekerczin, kemyn, keresfaa*, csak a fűnél van kivétel, ezt mindig *fw*-nek írja; egy másik sajátossága az »ŵ« = ü használata »ö« helyett két esetben: *ütleveléfű* és *kűminta*, s ugyanez a *bochtoryan* szóban a bojtortján legrégebb hangzású alakját örököltette meg, a »ch« hangnak a »j« helyett való használata ritka példáit gya-

rapítva új adattal. A másik, későbbi kéztől származó szavaknál, a melyeket ama öreges betűk jellemeznek, a »fű« az előbbi csoport modorától eltérőleg mindig »fy«-nek van írva, az »ő« jelzése következetesen »ew«, az ü betűé w; kivételt képez a velő szó, mely így van írva: *welyw*. A hosszú »f« használata a szó közepén a kódex összes magyar szavainak közös jellemvonása; ellenben teljesen magában áll és kétségkívül egy harmadik kézre vall ebben a két szóban: *madárkoles* és *erőtlen* az »ő«-nek alul és felül vonással ellátott »o«-val való jelzése, a mi érdekes adalékot képez írásunk fejlődésének történetéhez.

Ugy az írás jellege, mint a helyesírási sajátosságok a két fő típus-csoport között mintegy 30—40 év különbségre engednek következtetni. Az első kéz írása, melylyel a receptek is írva vannak, a XV. század harmadik negyedében használt oklevélíráshoz áll legközelebb. A második kéz, valamint a többi írások korát is körülbelül a XV. század végére és a XVI. század elejére tehetjük. A 2., 7—17., 19., 20., 22., 24., 26., 27., 29., 30., 33., 35., 36., 39., 40., 41., 47., 49., 51—53., 55., 59., 60., 64., 65., 68—70., 73., 74., 76., 77. és 81. számok bejegyzései nézetem szerint az első csoporthoz, a 3—6., 18., 21., 28., 31., 32., 34., 37., 38., 45., 48., 50., 54., 56—58., 61., 63., 66., 67., 75., 78—80., 82—87. számúak a másodikhoz számíthatók. Az első kéztől származó szavak száma tehát 44, a másodikétől származóké 33; és így kódexünk magyar bejegyzéseinek kora annak jelentékeny részénél összeesik Mátyás király uralkodásának idejével. Egy harmadik, későbbi kézre vallanak 42. és 44. számú bejegyzések, a melyeknél az »ő« betű már fentebb kiemelt sajátosságos írása (o és ö) egészen magában áll; a 25. és 71. számú bejegyzések pedig, valamint a 43. számú bejegyzések valamennyien szintén más-más kéz jellegét viselik magukon. S végül más, sokkal későbbi kéztől kell származtatnunk 46. szám alatti *fenyew faa* bejegyzést, a melynek írása, bár még mindig a XVI. század elejére vall, kurzív jellegével teljesen kiesik a kódex összes betű-típusainak csoportjaiból.

A két recept egy kéz írása, és pedig, mint azt a pontos összehasonlítás mutatja, ugyanazé, a kitől a legkorábbi bejegyzések származnak.

Arra nézve, kik voltak e bejegyzések szerzői, a második orvosi

receptben találunk támpontot, t. i. az annak végéhez fűzött ama megjegyzésben, hogy »*Premissa omnia sunt probata per heremitas sancti Pauli*«, — »a fentebbieket mind kipróbálták Szent-Pál remetéi«. Ismerve a sűrű összeköttetést, mely a királyi udvar és a főváros környékén létező pálos-rendi kolostorok között ez időben fennállott, és tudva azt, hogy a középkorban a szerzetesek orvoslással is foglalkoztak, közeli a feltevés, hogy e kolostorok egyikének, talán a budaszentlőrinczi kolostornak tagjai közül kerültek ki azok a tudós férfiak, a kik a budai királyi könyvtár e becses kéziratához hozzájutottak s azon a használatnak ily értékes nyomait hagyták hátra. A sűrű és több oldalról való használat jelei egyébként, mint fentebb már érintettem, arra is engednek következtetni, hogy a kódexet nemcsak a királyi könyvtárban használták, hanem annak falain kívül is; a pálosok magukkal vihették kolostorukba és az aztán ott is maradhatott. S talán ennek a körülménynek köszönhetjük, hogy elkerülte a pusztulás végzetét, a mely Mátyás könyvtára többi kincseinek nagyobb részére a hazánkat ért nagy katasztrófák alatt várakozott.

IV.

Annak a 87 bejegyzésnek és a 14 sorból álló orvosi receptnek szavaiban, melyek a kódex magyar használóinak nyomait megörökítették, 92 a természettudományok körébe eső fogalom magyar kifejezése maradt reánk, s a szókincs, a mely e fogalmakat kifejezi, nem kevesebb, mint 106 magyar szót foglal magában.

E szavak első olvasásánál is fel kell tünnie mindnyájunknak, hogy a kódex magyar glosszátorai a természetrajz három országra, az állat-, növény- és ásvány-országra kiterjeszkedő orvosi munka anyagából első sorban a növényeket vették figyelembe. A 92 fogalom közül, melynek magyar kifejezéseit e bejegyzések megörökítik, 83 a növények világába tartozik, a mi ennek a nyelvemléknek a magyar botanikai irodalom legrégebb forrásai között biztosít helyet. Ujabb bizonyítéka ez annak az előszeretnek, a melylyel a magyar ember már a régi időben is viseltetett a botanika iránt és összhangban áll azzal a jelenséggel, hogy legrégebb szótáraink: a besztercei és schlagli szójegyzékek és

a Murmelius-féle szótár szókincsében is a botanikai anyag tekintélyes helyet foglal el, úgy hogy ezek a szójegyzékek jóformán elődeiül tekinthetők azoknak a füveskönyveknek, a melyekkel a XVI. század utolsó negyedében Melius és Beythe ajándékozták meg irodalmunkat.

A nyelvemlék adatai nemcsak a középkori nyelvemlékek, hanem a régi magyar botanika szókincsét is számottevő új anyaggal gyarapítják, a mi a nyelvészek és természettudósok szemében egyaránt kell hogy növelje annak értékét.

Történetkutató létemre sem az egyik, sem a másik irányban nem tekinthetem hivatásomnak e nyelvemlék tanulságainak kiaknázását. Különösen a mi annak a botanikai műszavak szempontjából való tárgyalását illeti, azt a kézirat teljes áttanulmányozásának kellene megelőznie, a mi, bárha nemcsak a növénytan, de a természetrajz többi ágai és az orvosi tudomány fejlődése történetének szempontjából talán érdekes eredményre vezethetett volna, oly feladat, a mi mindenképen túllépné tanulmányaim körét.

Ha mégis nagyjából reá kívánok mutatni azokra a tanulságokra, a melyeket a nyelvemlék adatai nyelvészeti és botanikai szempontokból magukban rejtenek, az illető szakok művelői meg fogják nekem bocsátani e kísérletet, a melylyel felfedezésem tudományos jelentőségét óhajtom megvilágítani és elnézéssel lesznek ez irányú fejtegetéseim fogyatékosága iránt.¹

Mindenekelőtt arra a kérdésre kell felelnünk, hány új, eddig nem ismert szóval gazdagítja e nyelvemlék középkori szókincsünket, illetve mely szavakra és kifejezésekre szolgál a kódex első forrásul. A botanikai nomenclatura szempontjából pedig első sorban az jön számba, hány esetben egyezik meg a szavak régi és mai jelentése egymással, minő változáson mentek át az egyes szavak jelentései és vannak-e oly szavai és kifejezései, a melyek ma már teljesen kiestek a használatból?

A Magyar Nyelvtörténeti Szótár teljessége ellen emelt pana-

¹ Meg kell jegyeznem hogy a nyelvemlék szavainak középkori szókincsünk ismert anyagával való összehasonlításában dr. *Zolnai* Gyula és dr. *Melich* János barátaimnak tartozom köszönettel szíves útbaigazításaikért, a botanikai részről pedig dr. *Mágócsy-Dietz* Sándor egyetemi tanár úrnak, az egyetemi fűvészeti kert igazgatójának, a ki a régi magyar fűvészeti nomenclaturára vonatkozó nagy anyagkészletét szíves volt rendelkezésemre bocsátani.

szok alapossága, sajnos, megfoszt bennünket a lehetőségtől, hogy annak segítségével adhassuk meg az első kérdésre a feleletet. Összes középkori kódexeink áttanulmányozására ebből az alkalomból nem vállalkozhatván, meg kellett elégednem azzal, hogy kódexünk szavait a Magyar Oklevél-Szótár adatain kívül az öt legrégebb nyelvemlék, ugymint a Halotti Beszéd, a Königsbergi Töredék, a Besztercei Szójegyzék, a Schlägli Szójegyzék és a Schlägli Hortularium Glosszái nyelvkincesével hasonlítottam össze; a többi nyelvemlékre vonatkozólag már reá bízhattam magamat a Nyelvtörténeti Szótárra, annál inkább, mert a kódex szavainak legnagyobb részét a régi oklevelekben és az elsorolt öt nyelvemlék közül a három utolsóban megtaláltam, s így annak a feladatnak, hogy az egyes szavak legelső használatát megállapítsam, ezek segítségével is megfelelhettem.

Ez összevetés eredményeképp a Magyar Oklevél-Szótár eddig megjelent füzetében és a készülöben levő befejező füzetek anyagában, melyet a szerkesztő, Zolnai Gyula előzékenysége folytán volt módomban használhatni, a *borz, konkoly, som* szavaknak a XII. századi oklevelekben, a *berekenye, bodzafa, bojtorján, buga, czimpa, fenyőfa, jegenyefa, korom, kőkény, körösfű* szavaknak XIII. századiakban, az *ánizs, borostyán, czevla páprágú* szavaknak a XIV. századiakban, a *czirók, dinnye, eper, menyét és métely, rozs, vad-alma* és *virág* szavaknak a XV. századiakban találtam meg legrégebb forrását; ama szavak közül pedig, a melyek nyelvemlékünkben összetételekben fordulnak elő, a XI. századból a *fa, farkas, fehér, fekete, föld, kő, nagy, sár*, a XII-ikből az *apró, boldog, csoda, féreg, ló* és *mag*, a XIII-ikből az *alma, árnyék, bak, fark, hárs, jó, kerep, kéb, macska, medve, nyul, ökör, pap, vad*, a XIV-ikből az *anya, éretlen, fű, gyopár, Isten, madár, méz, selyem*, és végül a XV. századból a *bors, görög, köles* és *levél* szavakról találjuk meg legrégebb használatuk adatait. A mi a felsorolt kódexekkel való összevetés eredményét illeti, a Halotti Beszédben előforduló *boodog* (boldog) és a Königsbergi Töredék *ana* (anya) szavain kívül e két legrégebb nyelvemlék kódexünknek egyetlen szavát sem tartalmazza, ellenben nem kevesebb, mint 40 olyan kifejezést találtam nyelvemlékünkben, a melyek a Besztercei és a Schlägli Szójegyzékekben előfordulnak. És pedig az *apróbojtorján, belend, bajfű, bodzafa, bojtorján, borostyán, borz, eper, ezerjófű, görögdinnye, gyopár, hunyor,*

jegenyefa, kőkény, madárköles, menyét, peszercze, rozs, som, szaporafü, tárkony és *vadalma* szavakat mind a két szójegyzékben megtaláljuk; csupán a besztercei szójegyzékben fordulnak elő a *berekenye* és az *ökörfark*, csupán a schlägliben a *bürök, czékla, dinnye, fekete üröm, fenyőfa, konkoly, kömény, lép, mályva, sárvirág, szegfü* és *velő* szavak. A Schlägli Szójegyzék függelékét képező Hortularium glosszái pedig a XV. század harmadik évtizedéből a fentebbi szavak néhányának ismétlése mellett a *földi bodza, korom, örvény* és *sóska* szavaknak szolgálnak legelső forrásul.

A későbbi időből eredő kódexek közül a Nyelvtörténeti Szótár adatai szerint az 1466. évből származó müncheni kódexben találunk kódexünk két szavának, a *menta* és *mustár* szavaknak első használatára.

A többi szó közül a következők: *bakfü, bazár, bervéng, bogácskóró, boldoganya mentája, borskömény, csodafa, erőtlen náthafü, farkasalma, farkashárs, fejeüfü, fekete nadály, geze-micze, görögpap füve, himlő, iglicze, istenfája, istenlova farka, kömenta, likoriczium, madársóska, macskaméz, medvetalp, natragulya, nyúlárnyék, ötlevelüfü, rakóncz(?) papmonya, pálmamag, pomagránát virága, sárkerep, selyemféreg, spenác, süly, vadkék, vadzsálya* és *zobrágbori*, kódexünkben fordulnak elő legelőször; s ugyancsak itt találkozunk először a következő összetételekkel: *bajfüfája, belentfü, fejeü peszercze, fekete peszercze, fekete gyopár, hunyorfü, nagymályva* és *tengeri szekfü*.

A botanikai terminologia szempontjából vizsgálva e nyelvemlék szavait, arra a következtetésre jövünk, hogy azok jelentősége legnagyobb részben nem egyezik meg a mai tudományos használattal. A régi és a mai nomenklatura között megállapítható különbségek részletezését nem tekinthetem feladatommak, csak azokra a szavakra kívánom a figyelmet felhívni, a melyek mint botanikai kifejezések ma már egészen kiestek a használatból. Ezek a következők: *bazár*, a bazsarózsa legrégebb neve (Szenczi Molnár Albertnél bazál), *boldoganya mentája*, Mureliustól kezdve boldogasszony mentája, később boldogasszonyfüve, (tanacetum balsaminta), *borskömény*, ma feketekömény (nigella sativa), *erőtlen* (vagy *éretlen?*) *náthafü* (a »náthafü« kifejezést Melius használja először a staphisagria, pedicularis herba magyar nevéül; az itt használt jelzővel sehol sem találjuk), *fejeüfü*, ma kerti petrezselyem

(*petroselinum sativum*), *gezemicze*, ma pásztortáska, (*capsella bursa pastoris*) *görögpapfüve*, talán a mai görögbab (*trigonella monspeliaca*), *istenlovafarka*, a spárga egykori népies neve, *kömenta*, Meliusnál hegyi menta (*calamintha montana*), *likoricium*, ma likviricz (*glycyrrhiza glabra*), *madársóska*, az allelujafű (*oxalis acetosella*) régi neve, *pálmamag*, a datolyának legrégebbi neve (Murmeliusnál már »pálmafa gyümölcse«), *tengeri székfű*, ma tengerparti üröm (*artemisia maritima*) és *zobrágbori*, (olvasd: zobraákbori) a koriándrum régi neve, a melynek etimológiája már régóta okoz fejtörést nyelvtudósainknak. Az itt felsorolt szavak közül hármat, a *madársóska*, *istenlovafarka* és *zobrágbori* szavakat eddig csupán Szenczi Molnár Albert szótárából ismertük. A *gezemicze* szónál érdekes, hogy mint növény neve itt jön elő legkorábban, a *bursa pastoris* elnevezéseül; később elveszíti eredeti jelentőségét, a XVII. századi írónál már mint jelzöt találjuk hitvány, haszontalan jelentéssel, s ebben a jelentőségben ment át a tájszólásban az útszéli gaz megjelölésére a használatba.

Meg kell említenem még egy szót, mely már nem tartozik a botanikai szócsoporthoz; ez a *selyemféreg*, a selyemhernyó legrégebbi magyar neve; a XVII. században már nem így nevezik, hanem selyemtermő, selymeresztő bogárnak.

A többi szavak legnagyobb részét olyanok, a melyekre a Murmelius 1533-iki szótárában és Heltainál előforduló néhány szó kivételével Melius és Beythe megjelent művei a legközelebbi források és így középkori nyelvünk jelentékeny szaporodása mellett e nyelvemlék segítségével a magyar botanika számos kifejezését majdnem száz évvel korábbi forrásra vezethetjük vissza

V.

Beszámoltam az új Korvin-kódex feltalálásának körülményeivel; igyekeztem pontos bibliografiai leírását adni; megállapítottam a forrást, melyből Mátyás király könyvtárába került. Végül kísérletet tettem a benne foglalt nyelvemlék nyelvészeti és tartalmi méltatására. Hátra van még, hogy néhány szóval reá mutassak az új lelethez fűződő művelődés-történelmi vonatkozások jelentőségére.

A Korvinát úgy tekintjük, mint Mátyás király uralkodásának, történelmünk e fényes korszakának legszebb kulturális alkotását;

benne látjuk megtestesítve a nagy király legnemesebb aspirációit, legbelsőbb törekvését, egész lelkivilágát, benne keressük kora műveltségi állapotának legjellemzőbb kifejezését. De minden oldalról és ismételten halljuk hangoztatni azt a véleményt, hogy ez az alkotás nem állott szerves összefüggésben nemzetünk szellemi szükségleteivel, hogy ez a műveltség forrásaiban idegen volt és hatásában idegen maradt lelki életünk fejlődésére.

Mátyás király magyarsága azok előtt, a kik a történelem szellemébe behatolni képesek, nem szorul védelemre. Hunyadi János fia, a kit a magyar nemesség emelt trónra, a ki a nemzete és hazája iránt táplált szeretetének és kötelelességérzetének annyi jelét adta, ha olasz tudósok környezték is és ha idegen forrásból elégitette is ki tudományszomját, nemcsak érzelmeiben, gondolkodásában, egész lelkületében, de nyelvében is más, mint magyar, nem lehetett. Írásbeli bizonyítékokra e kérdéssel szemközt nincs szükségünk, de nem is nélkülözzük azokat; hiszen az olasz Galeotti maga tesz bizonyosságot a király magyarságáról, és ha az okiratok és levelek halmazában, a melyek Mátyástól fennmaradtak, latin, német és cseh nyelvű iratokat találunk, csupán magyart nem, a bizonyára veszendőbe ment magyar levelekért kárpótolnak bennünket azok a diplomáciai iratok, a melyek bár latinul szerkesztvék, nem csupán hangjuk erejével, de főleg gondolatmenetük és kifejezéseik magyaros jellegével árulják el, hogy egyenesen az ő tollából származnak.

De a mi a Korvinának a magyarság szellemi fejlődésére való befolyását illeti, nem tagadhatjuk el azt a jellemző jelenséget, hogy ez Európa-szerte oly híressé vált könyvtár maradványai között kizárólag idegen irodalom termékeit találjuk, hogy kezelői idegenek voltak és ha magyar ember használta is kódexeit, annak emlékéért latin nyelven hagyta rajtuk.

Az első adatot, a melylyel magyar emberek magyar nyelven örökítették meg használatuk nyomát a budai királyi könyvtár könyvein, a most napvilágra került Korvin-kódex őrizte meg számunkra. S az után a három szóból álló bejegyzés után, a melylyel a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött egyik Korvin-kódex másolója magyar mivoltát elárulta, ez az első közvetlen bibliografiai adat, mely a könyvtárt használó királyi környezet magyarságára vet világot. S ha ez adat mostanig, igaz, magában

is áll, annál becsesebb reánk, a kiknek töredékekből kell visszaállítanunk hajdani nemzeti magyarságunk képét.

Ez a lelet régi vágyunkat ébreszti fel, régi sejtésünket igéri valóságra váltani. Ha a világhírű budai királyi könyvtárból napjainkig fennmaradt másfélszáz kódex közül ime egyet, bárha csupán bejegyzései révén, a magyar nyelv emlékei közé iktathatunk be, föltehetjük, hogy a könyvtár kéziratai között magyar ember szellemi munkája termékeinek is jutott hely; föltehetjük, a mint hogy fel is kell tennünk, hogy magyar nyelven írott kódex is volt a király könyvei között.

Ilyen kódex talán nem egy lappang külföldi könyvtárainkban. Ideje volna már, a nemrég beállott pangás után, új lendületet adni a Korvina kérdése tanulmányozásának, ideje volna ebben az irányban is megkezdeni a külföldi gyűjtemények rendszeres felkutatását; hogy az e téren megindítandó munkától nagy eredményeket várhatunk, arra a most ismertetett kódex sorsához fűződő tanulságok nyújthatnak mindennél erősebb biztosítékot.

nat et dicitur roneir vguetur qgluamnat et
 canat. et mediantis baris. et filius suaci. j.
 Finito libro sit laus et gloria xp̄i. Am̄. :

A KÓDEX KOLOFONJA.

URUM
 temperans est
 quolibet metal
 lo quod alio no
 mine arabice
 dicitur dzech est
 autem calidi
 ssimum quia calidi
 tas mediocri
 est ecussis in eo
 gradu d' d' d' d' d'

fit per excoctionem solis id est in dec
 octione: q' supfluit est ab auro sepa
 tur et cathuma seu spuma auri dicit
 q' autem et qualis sit eius varietate
 tes et qualis cognoscatur premita
 mus quia nichil ad nos auri
 uirtutem habi confortandi et depura
 di unde uals conf' elephanciam et
 cardiacam passionem et sineopin
 splenem et omes uirtutes in stoma
 ch' uirtutem auri dicitur esse calidissim

